ISTORIE

Oliver Jens Schmitt (n. 1973) predă istorie sud-est-europeană la Universitatea din Viena. Temele sale de cercetare privesc, printre altele, fascismul în Europa de Est, cu accent pe România, societățile urbane din estul Mediteranei în secolul al XIX-lea, societatea și politica în Imperiul Otoman târziu, evoluțiile socioculturale din spațiul albanez, istoria imperiului maritim al Veneției sau istoria Balcanilor în Evul Mediu târziu. Între anii 2017 și 2022 a fost președintele Secției de Filozofie și Istorie a Academiei Austriece de Științe. Din 2017 este director științific la Institutul pentru Studiul Monarhiei Habsburgice și al Balcanilor din cadrul Academiei Austriece de Științe. Printre cărțile sale, traduse în mai multe limbi, se numără: *Skanderbeg. Der neue Alexander auf dem Balkan* (*Skanderbeg. Noul Alexandru din Balcani*, 2009, tr. rom. 2014), *Die Albaner. Eine Geschichte zwischen Orient und Okzident* (*Albanezii. O istorie între Orient și Occident*, 2012); împreună cu Bernd J. Fischer, *A Concise History of Albania*, 2022; *Moskaus westliche Rivalen. Eine europäische Geschichte vom Nordkap bis zum Schwarzen Meer* (*Rivalii occidentali ai Moscovei. O istorie europeană de la Capul Nord până la Marea Neagră*, 2025). La Editura Humanitas au mai apărut: *Corneliu Zelea Codreanu. Ascensiunea și căderea „Căpitanului“* (2018), *România în 100 de ani. Bilanțul unui veac de istorie* (2018), *Balcanii în secolul XX. O istorie postimperială* (2022) și *Biserica de stat, sau Biserica în stat? O istorie a Bisericii Ortodoxe Române, 1918–2023* (2023).

OLIVER JENS SCHMITT

IARNA UNEI DEMOCRAȚII

ROMÂNIA 1937/38

HUMANITAS

Cuprins

Introducere 9

Partea I
România, o insulă a democrației
într-o Europă dominată de regimuri autoritare 15

Lumea văzută din România 16
Asigurarea politicii externe a României 18
Democrația românească din perioada interbelică 24
Practica democrației românești 27
Divers și instabil – sistemul de partide din România. 33
Extrema dreaptă divizată 40
Șeful statului, adversar al Constituției?
Regele Carol II, factor politic determinant 43
Umbra cea lungă a războiului mondial:
problemele structurale ale economiei românești 46
Consecințele mentale ale crizei structurale economice. 52
Adversarii instituționali ai parlamentarismului democratic:
BOR, Armata și Academia Română 55
Și totuși, democrația a supraviețuit 59

Intermezzo documentar 63

Partea a II-a
Sfârșitul unei democrații. O istorie a evenimentelor 66

O toamnă strălucitoare 68
Un noiembrie românesc 71
Regele renunță la sistemul de rotație 73

Un pact cu diavolul pentru alegeri corecte? 76
Jos cu democrația – propaganda extremiștilor de dreapta 79
PNC împotriva legionarilor
– lupta din interiorul extremei drepte 86
Apărarea democrației 87
Între violență și cenzură:
ultima campanie electorală din România pentru 50 de ani 91
Ultimii metri ai campaniei electorale 94
20 decembrie 1937 96
Campania electorală în zona Dunării de Jos 100
Între teamă și triumf – reacțiile presei cenzurate 101
Pierderea controlului și lupta pentru putere în culise. 104
Între viscol și gheață: primul guvern antisemit al României. 110
„An nou, eră nouă". 112
„În aceste clipe de început de an":
Carol II și prim-ministrul Octavian Goga la radio. 117
„Anul 1 al erei național-creștine" 122
Antisemitismul celor convinși și antisemitismul oportuniștilor. . . . 124
Iarnă geroasă și panică bancară. 127
Guvernul Goga-Cuza și Puterile Axei 130
Slugărnicia lui Goga și a lui Călinescu
față de Uniunea Sovietică 134
Paris și Londra – sau cum a riscat România
să-și piardă cei mai importanți aliați în doar câteva zile. 136
Ofensiva antisemită sau România ca stat paria 140
Marile partide de centru în fața guvernului de extremă dreapta 146
Un front unic al democraților? 151
Reconcilierea extremiștilor de dreapta 154
Conflicte în cadrul coaliției
și date economice nefavorabile – un guvern sub presiune 159
România într-o zonă gri constituțională. 163
Teama de revoluție și misticismul naționalist. 166
„Nebunie colectivă". 171
Conspirația împotriva Constituției 175
Ultima ofensivă a lui Octavian Goga 178

Lovitura de stat a regelui 181
Dimineața zilei de 11 februarie 1938
și sfârșitul democrației române 189
Noul regim 192
Reacția partidelor 197
Constituția puciștilor 200
„Sunteți pentru ea? — Pentru! — E cineva împotrivă? — Nu!"
Referendumul de fațadă privind Constituția 204
Ultimul act: reprimarea partidelor politice 208

Partea a III-a
O democrație a cărei moarte putea fi evitată 241

Personajele 263

Postfață 269

Note 271

Introducere

Ziua de 20 decembrie 1937 a fost ploioasă și mohorâtă. Pe zidurile și gardurile caselor din București atârnau afișe electorale muiate de ploaie. Reporterii marilor ziare împânziseră țara. Erau alegerile parlamentare. După o campanie electorală acerbă, toată lumea aștepta acum rezultatele cu sufletul la gură. Cine putea bănui că, pentru două generații, era ultima dată când românii puteau merge la urne pentru a vota în cadrul unor alegeri libere? Dintre cei care își exprimau votul acum, foarte puțini vor mai apuca să trăiască anul 1990, când, după decenii de dictaturi, mai multe partide vor fi din nou lăsate să participe la alegeri libere – chiar dacă nu și corecte. Începând cu 20 decembrie 1937, s-au intensificat procesele care urmau să arunce România – una dintre cele mai importante țări învingătoare din Primul Război Mondial – în dictatură, după nici două decenii de stat parlamentar constituțional.

Dictatura avea să fie instaurată la 10 februarie 1938 printr-o lovitură constituțională, o lovitură de stat, așa cum au recunoscut chiar protagoniștii. Data de 23 august 1944 rămâne în conștiința societății românești ca începutul tiraniei comuniste și al dictaturii; 10 februarie 1938, în schimb, nu are o asemenea rezonanță în memoria colectivă. Lungile decenii de lipsă a libertății politice nu au început la 23 august 1944. Noaptea dictaturilor din România s-a lăsat pe 10 februarie 1938 și a fost adusă nu de puteri străine, ci de

șeful statului și de părți importante ale elitelor politice. Populația nu s-a opus; în țară domnea liniștea când armata a ieșit din cazărmi și ofițerii superiori au preluat prefecturile.

Democrația românească a murit într-o iarnă – cuvântul trebuie înțeles atât în sens meteorologic, cât și metaforic. După un decembrie ploios a urmat un ianuarie geros; în Basarabia zăpada atingea trei metri înălțime, legăturile feroviare erau întrerupte, oamenii înghețau de frig, până și la București viața publică și-a încetinit ritmul. În ianuarie 1938, vocile democraților s-au estompat, iar asupra țării s-a așezat mâna înghețată a fascismului. În fața prefecturilor flutura steagul cu svastica, ministerele erau păzite de paramilitari în cămăși albastre și banderole cu svastica, ziarele au fost interzise, bursa s-a prăbușit, oamenii au făcut cozi în fața băncilor, retrăgând sume uriașe. Cei mai importanți aliați ai României au amenințat guvernul, la Societatea Națiunilor din Geneva țara a fost acuzată vehement, iar pe plan intern s-au rupt toate stăvilarele care până atunci țineau în frâu antisemitismul.

Criza și prăbușirea democrației românești s-au intensificat în cele aproximativ două luni dintre alegerile din 20 decembrie 1937 și instaurarea dictaturii la 10 februarie 1938. Această perioadă dramatică nu a fost niciodată studiată în detaliu în istoriografia românească. De asemenea, nu există studii detaliate privind guvernul celor doi extremiști de dreapta care au aruncat țara într-un haos de nedescris, caracterizat de violență, proastă administrare și corupție; este vorba de prim-ministrul Octavian Goga, venerat și astăzi ca poet național, și de antisemitul Alexandru Constantin Cuza, în calitate de *spiritus rectores* ai guvernului numit la 28 decembrie 1937 de către regele Carol II.[1]

Această carte își propune să relateze sfârșitul democrației românești și să prezinte modele de interpretare. Ea se bazează pe convingerea metodologică că nici o istorie doar a evenimentelor și nici o istorie doar a structurilor nu sunt

suficiente pentru a înțelege această schimbare radicală din istoria României. De asemenea, nu trebuie să pierdem din vedere faptul că trebuie să încadrăm cazul românesc într-un context european mai larg. Este important să explorăm critic și conceptele fundamentale de interpretare, și în primul rând întrebarea: a făcut implozie democrația în România? Sau a fost ucisă în mod deliberat? Aceasta este departe de a fi o simplă opoziție binară. Căci dorim să analizăm dacă democrația românească ar fi avut o șansă reală de supraviețuire sau, altfel spus, în ce măsură a reușit România Mare să construiască, după 1918, o democrație de masă bazată pe sufragiul universal masculin. Nu cumva totul a fost doar o fațadă și, așa cum au subliniat neobosit mulți politicieni și intelectuali români, ceva străin de firea românilor, un import, precum liberalismul sau marxismul, adică „forme fără fond"?

Desfășurarea alegerilor din 20 decembrie 1937 constituie un punct de plecare pentru răspunsuri. Înfrângerea partidului de guvernământ, Partidul Național Liberal (PNL), a fost percepută de contemporani ca o ruptură în viața politică a țării. Și de data aceasta se aplicase regula nescrisă conform căreia șeful statului, regele, numea *înainte* de alegeri un guvern care, folosindu-se de toate mijloacele puterii de stat, organiza alegerile și le câștiga. Prin urmare, în România, alegerile nu făceau decât să confirme o decizie a șefului statului. Această practică nu putea avea decât un efect demoralizant și demobilizator asupra alegătorilor, care conștientizau sau bănuiau valoarea limitată a votului lor, în condițiile în care guvernul manipula rezultatele în favoarea sa.

Și tocmai acest sistem al alegerilor dirijate s-a prăbușit la 20 decembrie 1937, lucru evident și din timpul scurs până la publicarea rezultatelor, timp în care guvernul condus de liberalul Gheorghe Tătărescu s-a străduit cu disperare să fabrice cifre favorabile. A eșuat. Faptul că, din cauza cenzurii presei, ziarele nu puteau informa și, prin urmare, zile întregi

au circulat doar zvonuri despre rezultate i-a făcut pe cetățeni să bănuiască că trebuia să se fi întâmplat ceva grav. Într-adevăr, partidul la putere, PNL, nu reușise să obțină cele 40 de procente care i-ar fi asigurat prima electorală, deci majoritatea și formarea unui cabinet stabil. În cele din urmă, la sfârșitul anului, pe 28 decembrie 1937, regele Carol II nu a însărcinat cu formarea guvernului partidul cu cele mai multe voturi, adică PNL, ci un partid mic, de extremă dreaptă (Partidul Național-Creștin, PNC), cu rădăcini mai ales în Moldova și Basarabia, antisemit și susținut de partidul nazist german (NSDAP). PNC, condus de doi antisemiți convinși, Octavian Goga și A.C. Cuza, obținuse doar 9% din voturi.[2]

Cu alte cuvinte, românii au respins guvernul în urma unor alegeri pe care tocmai acel guvern nu le mai putuse manipula în așa fel încât opoziția să nu mai aibă nici o șansă. Alegerile din 1937 nu au fost însă un pas înainte către mai multă democrație, ci au deschis calea către dictatură și violență în masă. Ar fi putut fi evitat acest lucru, sau a urmat o tendință istorică inevitabilă? Această întrebare are o importanță fundamentală pentru istoria recentă a României. Ea nu este pusă cu suficientă acuitate, deoarece simplul fapt al existenței unor decenii de dictatură dă impresia că o altă cale ar fi fost imposibilă.

Despre pretinsa inevitabilitate a unei dictaturi au dezbătut deja oamenii epocii, care ne-au lăsat moștenire o lume mediatică extrem de bogată și o cultură dezvoltată a jurnalelor. Cercetările din ultimele decenii s-au concentrat în mare măsură asupra istoriei ideilor politice și mișcării extremiste, în special asupra mișcării legionare. Marile partide democratice, PNL și Partidul Național Țărănesc (PNȚ), fără a mai vorbi de stânga politică, slabă din punct de vedere electoral, dar puternică din punct de vedere intelectual, au rămas, în comparație, în umbră. Știm mult mai multe despre propaganda legionarilor decât despre argumentele și analizele gânditorilor cu orientare democratică – aceștia

au existat, iar în textele lor găsim claritate și evaluări corecte. Democrații români știau deja încă din decembrie 1937 despre ce era vorba: democrația se opunea dictaturii.[3]

Această carte își propune să povestească și să explice. Ce înseamnă asta? Evenimentele din iarna 1937/38 sunt dramatice și au fost comentate intens de contemporani, fie în presă, fie în însemnările personale. Aceste texte redau și atmosfera vremii, chiar dacă au o putere de exprimare limitată prin natura lor: jurnaliștii erau conștienți de cenzură. În România nu exista o libertate a presei deplină; guvernul deținea o putere considerabilă asupra modului de relatare a evenimentelor. Critica la adresa guvernului se confrunta cu dificultăți, spre deosebire de incitarea la ură împotriva minorităților, în special împotriva evreilor, care erau folosiți de cei aflați la putere ca țapi ispășitori pentru propria lor incapacitate politică. Însemnările personale, în special ale politicienilor de prim rang, sunt uneori redactate chiar cu gândul la posteritate. Ele ne oferă însă perspective asupra mecanismelor politicii pe care nu le găsim nici în publicațiile cenzurate, nici în rapoartele organelor însărcinate cu siguranța statului, cu atât mai mult cu cât și acestea din urmă erau supuse unor puternice influențe politice. România era, de asemenea, o țară importantă în Europa; de aceea, relatările străine sunt semnificative, în special interviurile acordate de politicienii români presei străine – astfel de interviuri erau folosite adesea pentru a transmite, prin intermediul presei franceze, britanice, belgiene, elvețiene, germane sau italiene, știri de politică internă către publicul român, care citea aceste interviuri reluate în presa românească. Și, nu în ultimul rând, trimișii puterilor europene urmăreau cu atenție ceea ce se întâmpla la București și adesea încercau să influențeze evenimentele, nu întotdeauna cu succes, după cum vom vedea.

Narațiunea noastră se concentrează asupra capitalei, adică asupra locului în care, într-un stat centralizat precum

România, se iau deciziile, și se concentrează de asemenea asupra politicienilor de vârf și formatorilor de opinie. Pentru că în criza democrației românești persoanele individuale au avut cu siguranță un rol decisiv. Pornim de la teza că indivizii influențează cursul istoriei – și că, prin urmare, poartă și o responsabilitate.

Cartea își propune însă și să explice: este vorba aici despre curentele profunde ale istoriei, despre problemele fundamentale de natură economică, socială și culturală care au marcat Regatul României în cele două decenii de după Primul Război Mondial. Dar este vorba și despre sistemul politic și despre modul în care practica politică a modelat cultura politică. Motivele pentru care democrațiile se prăbușesc – și pentru care, în ajunul celui de-al Doilea Război Mondial, democrația se afla într-o situație atât de dificilă în Europa – sunt de mult timp în atenția politologiei și a istoriografiei. Teoriile elaborate în acest context sunt importante și pentru cazul României. Căci aceasta este o altă premisă a cărții noastre: România, ca țară importantă din Europa de Est, nu poate fi privită izolat de evoluțiile paneuropene. Și cu acest cadru european și cu o constatare importantă pentru România dorim să începem.

PARTEA I
ROMÂNIA, O INSULĂ A DEMOCRAȚIEI ÎNTR-O EUROPĂ DOMINATĂ DE REGIMURI AUTORITARE

În luna decembrie a anului 1937, când bărbații români cu drept de vot s-au îndreptat în număr mare către urnele de vot, România arăta ca un bastion al democrației occidentale într-un context dominat de regimuri autoritare și totalitare. România nu a fost, așadar, în nici un caz unul dintre primele state care au renunțat la democrație în Europa interbelică, ci unul dintre ultimele. Vecinul său occidental, Ungaria, se afla încă din 1920 sub regimul amiralului Miklós Horthy. În 1926, în Polonia se prăbușise democrația efemeră și instabilă. În același an, în Albania, Ahmet Zogu și-a instaurat regimul personal. În 1929, în Iugoslavia, regele Alexandru I a dat o lovitură de stat și a instaurat o dictatură susținută de armată, menită să omogenizeze această țară atât de eterogenă. În 1934, democrația a luat sfârșit în Austria, Bulgaria, Lituania, Letonia și Estonia. În 1936, în Grecia a preluat puterea generalul Ioánnis Metaxás.

Situația era și mai sumbră în statele mari: vecinul estic al României, Uniunea Sovietică bolșevică, a cunoscut, după colectivizarea brutală a agriculturii, care a dus la moartea prin înfometare a milioane de oameni în Ucraina (Holodomor), epurări pe scară largă, adică deportări și execuții în masă care i-au afectat atât pe bolșevici, cât și minoritățile etnice. În Occident, în Italia, democrația liberală se prăbușise deja în 1922; puterea era deținută de Benito Mussolini, admirat de mulți politicieni din România. Unsprezece ani